

Kőszegi Lapok

1999.

HELYTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

2. szám

Kőszeg napóráiról

Bevezető

Európa országait járva "csillagász szemmel" nem lehet nem észrevenni a napórák reneszánszát.

Ez nemcsak abban nyilvánul meg, hogy egyre gyakrabban láthatók modern középületeken és köztereken napórák – művészi, iparművészeti alkotásként, épület- és térdíszítő elemként – hanem abban is, hogy megsza- porodtak az amatőr és hivatásos kutatók gnomonikai (napóratani) publikációi, illetve egyre gyakrabban olvashatni napórákutató egyesületek, társaságok megalakulásáról, eredményeiről, kiadványaikról.

Míg korábban az európai napóratársaságok fő törekvése a napórák egyszerű számbavétele, "leltározása" volt, ma már a legtöbb külföldi, de a hazai napórákutató is, annak a felismerésnek eredményeként szerveződik, hogy a napórák értékes csillagásztörténeti emlékeink, s a kutatás során számos értékre bukkanhatunk, ha a napórák rejtett tudomány- és művelődéstörténeti üzenetei megfejthetőkké válnak. Nem különben az a felismerés, hogy eme látványos és értékes emlékek veszélyeztetettek, s nem ritkán "áldozatul esnek" az épületek felújításának.

Ezért ma már szinte a legfontosabb teendő a veszélyeztetett napórák megmentése, az elpusztult, de hitelesen és szakszerűen rekonstruálható alkotások visszaállítására lett.

A csillagásztörténeti kutatás számára egy adott napóra pusztán léte is lehet fontos üzenet hordozója, mert felhívja a figyelmet rég elfeledett, a csillagászat (is) értő, s kedvelő személyiségekre, akik egyaránt lehettek egy adott napóra készítői vagy készítői.

Magyarországra a legújabb európai napóra-kutatási hullám mintegy két évtizede érkezett meg, s 1998 végére megszülethetett az első komolyabb összefoglaló munka Magyarország napóráiról.¹

Ha a katalógusban szemügyre vesszük a Vas megyei adatokat, örömmel tapasztalhatjuk, hogy megyénk az átlagosnál gazdagabb a napórák számát tekintve. Különösen feltűnő, hogy a városok között Kőszeg országosan negyedik helyen áll a regisztrált 6 db napórájával. Ez lehet annak a következménye, hogy a Gothard Amatőr-csillagászati Egyesület öt évvel ezelőtt elindított egy programot a csillagásztörténeti emlékek felkutatására, de lehet oka a város gazdag történelmi hagyománya, illetve az a tény, hogy Kőszeg erőteljesebben kötődhetett a nyugat-európai kultúrkörhöz, amelyben a hagyományok

tisztelete és megőrzése erősen él a társadalomban. Mindenesetre rendkívül figyelemre méltó, hogy az ország tíz legrégebbi napórája közül kettő Kőszegen található.

Jelen írás keretében nem vállalkozhatunk arra, hogy részletesen kitérjünk a gnomonika szakkérdéseire, vagy a napóra kutatás-leírás módszertanára. Ezúttal csak a Kőszegen egykor volt, vagy még ma is létező napórák hiteles leírását adjuk közre, azzal a nem titkolt szándékkal, hogy másokat is megnyerjünk az ügynek, illetve felhívjuk a figyelmet arra, hogy lehetnek még lappangó adatok, s ezek napvilágra kerüléséhez fontos érdek fűződik.

Egy kis fogalommagyarázat

A napóra leírások – melyek formai és tartalmi szempontból egyaránt a nyugat-európai mintát követik – tartalmazhatnak olyan elemeket és kifejezéseket, amelyek nem mindenki számára nyilvánvalók, ezért fontosnak tartjuk néhány alapfogalom tartalmának feloldását.

A napórák elhelyezkedése szempontjából két alaptípust különböztetünk meg: a vízszintes számlapút (horizontális) és a függőleges számlapút (vertikális). A tapasztalat alapján ez utóbbiak a gyakoribbak, hisz az épületek függőleges falai kínálják magukat a napórák készítéséhez.

Nem közömbös a falsík iránya sem. Miután a Nap keleten kel fel és nyugaton nyugszik, értelemszerűen a a napórák létesítéséhez a legalkalmasabbak azok a falsík-ületek, amelyek déli irányba néznek, hisz ezeken kedvező esetben napi 12 órán át jelezheti az árnyékvető a múlt időt.

Az árnyékvetők elhelyezkedésére az évszázadok alatt két alaptípus alakult ki: a falra merőleges, illetve a pólusra mutató. Utóbbinak szögállása a függőleges falhoz képest a szerint változott, hogy a napórákat földrajzilag hol készítették. Az égi pólust nagyjából a sarkcsillag jelöli ki az égen. Ez az irány a Föld forgástengelyét is jelzi. Miután Kőszeg városa közelítéssel a 47. földrajzi szélességi fokon fekszik, az égi pólus látóhatár feletti magassága is 47 fok. Az árnyékvető pólus szögének megmérése a függőleges falsík megbízható támpontot ad, ezért a mérést általában ehhez képest végezzük. Kőszeg esetében a jól tájolt és pólusra mutató árnyékvető szögállása a függőleges falsíkhöz 43 fok.

A jól szerkesztett napórák számlapjai általában félköríves, vagy ahhoz közel hasonló alakúak. A vertikális napórák órajelzései változó közűek, vagyis az egyes órajelzések közötti távolság nem egyenlő. Ennek oka az hogy az égen félkörívű pályát befutó nap irányát a falsíkra vetett árnyék alapján követhetjük nyomon, így a

¹ Keszthelyi Sándor: Magyarország napórái. Bp. 1998. 127. p.

delelő nap egy óra alatt kisebb árnyékmozdulást okoz a számlapon, mint a felkelő, vagy lenyugvó nap.

Az óraszámplapok stílusa minden időben követte a kor művészi irányzatait. A legdíszesebb festet óraszámplapok a barokk korban készültek. Tematikájuk erősen kötődött a hitvilághoz, illetve a megrendelő kívánságaihoz. Felirataik Európa-szerte általában latin nyelven íródtak, és az időhöz köthető bölcsességeket tartalmaztak. Pl.: TEMPUS FUGIT = *az idő rohan*, illetve SANAT ANIMAM MORA = *az idő gyógyítja a lelket* stb. Az óraszámplapon található évszámok mellett feltüntetett A. D. jelzés az ANNO DOMINI = *az Úrnak ... esztendejében*, a napóra készítésének idejére utal.

A kőszegi napórák leírása

Hunyadi János u. 7.

Családi ház. Építette 1906-ban Békési István zalae-gerszegi főispán. 1915-ben vásárolta meg Andráscai Müller Ede építész és családja.

Napóra van a délkeleti udvari falán, 3,5 m magasan. Vertikális. Árnyékvetője pólusra mutat. A számlap vakolatra festett. Negyedkör alakú sáv 0,8 m-es sugárral. Óraszám-mozgása: VI-XII. I, változó közül. A napóra 1906-1910 között az épület felépítését követően készült. Eredeti állapotú, a későbbi felújítások során a helyét kihagyták.²

A Hunyadi utca 7. számú ház napórája

² Lakatos Lajos: Rövid áttekintés Vas megye napóráiról I. = Egyesületi Híradó (Továbbiakban: EH) 1991. 2. sz. 19. p.; Vértés Ernő: Napórak a történelmi Vas megyében I. = EH 1993. 2. sz. 30. p. (képpel); Vértés Ernő: Napórak a történelmi Vas megyében II. = EH, 1993. 3. sz. (Továbbiakban: Vértés Egyesületi 2.) 10. p.; Vértés Ernő: Napórak a történelmi Vas megyében. = Vasi Szemle, 1993. 4. sz. (Továbbiakban: Vértés: VSz.) 576-578. p. (képpel).

Jurisics tér 8.

Egykori és mai városháza. 14-15. századi, gótikus eredetű műemléképület. A 16-17. században reneszánsz részekkel bővítették, utcai oromfala is ekkori. Az 1590-es években készült a festett, kváderes díszítésű vakolata.

A napóra 1597-ben a festett homlokzatra készült. A vertikális napóráról korai ábrázolás vagy leírás nem maradt fenn, de elkészítéséről hiteles levéltári dokumentumunk van. Kőszeg város levéltára 1597-es iratköteggében (Acta Miscellanea) megtalálható egy német nyelvű számla, amely magyarul így hangzik: "Festékek a napórához. 2 g cinóberért, 2 g vörös-barnáért, 3 g 6 d ké-kért, 6 g 3 d ólomsárgáért, 4 g ólomfehérért, 65 g krétáért, 9 g zöldért, 10 g sáfránért, 2 g enyvért, összesen 2 fl 3 g 9 d, Joannes Saggitarius, városi írnok, saját kezűleg". Az irat hátoldalán a következő szöveg olvasható: "Kivonat a Városház napórája ügyében"³

A napóra eszerint fálra festett, nagyon színes volt. Az épület tájolását tekintve a déli homlokzaton lehetett. Az 1710-es tűzvészben az épület leégett, akkor a napóra is eltűnt. A városházát hamarosan újjáépítették barokk stílusban. De az épülettől délre felépült közben a tábornokház is, részben árnyékba borítva a városháza déli homlokzatát, így a napóra már nem készült újra el.⁴

Nehéz megbékélni azzal a gondolattal, hogy egy több száz éves csillagászat-történelmi emlék a kedvezőtlen tényezők szerencsétlen egybeesése miatt örökre elvesz-szen. Ez volt az a körülmény Európa-szerte, amely a gnomonikát az egyszerű "leltározás" szintjéről a napóra kutatás szintjére emelte. Ennek egyik iskolapéldája a kőszegi városházi napóra is.

Amíg országosan alig egy tucatnyi olyan napóráról tudunk, amely végleg elpusztult és csak levéltári adatai maradtak fenn, ezek között éppen a több mint négyszáz éves múltjával a kőszegi napóra igen figyelemre méltó helyet foglal el. Nem véletlen, hogy az 1993-ban Vas megyében zajló II. Nemzetközi Napóra Szimpozium résztvevői is felfigyeltek rá. A napóra egykori létét bizonyító számla fotokópiájának tanulmányozása során több Németországból érkezett kutató annak a véleményének adott hangot, hogy az írásjelek stílusa németor-szági, esetleg nürnbergi vándor napórafestő kőszegi működését valószínűsíti.

Ennek tisztázására Dr. Adalbert-August v. Mészáros müncheni napórakutató, a Német Napóra Társaság és az Osztrák Napórakutató Egyesület tagja vállalkozott. Minden jel arra mutat, hogy a 2000-ben ismét Vas Me-gyében szerveződő nemzetközi napóra-konferencián ez-zel kapcsolatban fontos bejelentés fog elhangzani. Ha a feltételezés beigazolódik, ez újabb jelentős bizonyíték lehet Kőszeg város korai nyugat-európai kulturális kap-csolataira.

³ Vas Megyei Levéltár Kőszegi Fiókleveletára. Kőszeg Város Taná-csának iratai. Acta Miscellanea 1299-1848. 1597.

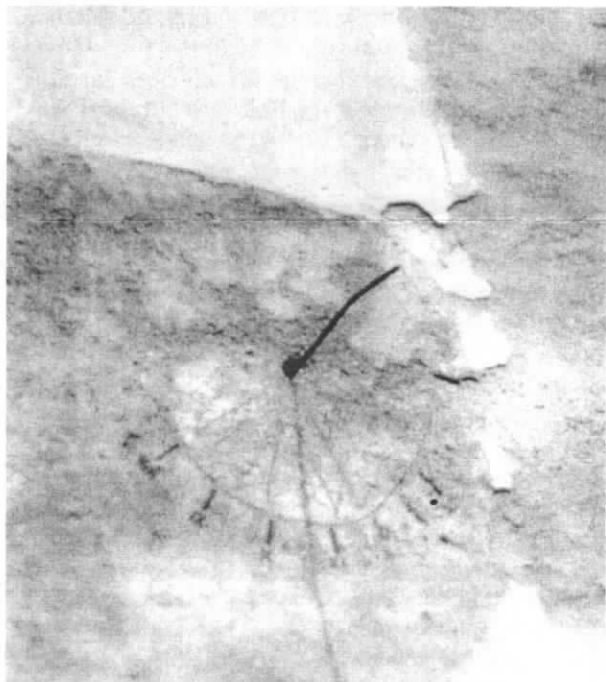
A szövegben található pénzegységek rövidítése: g = garas, d = dénár, fl = forint (florén)

⁴ Bariska István - Németh Adél: Kőszeg. Bp. 1984. 69. p. Lakatos Lajos: Rövid áttekintés Vas megye napóráiról. I. = EH, 1991. 2. sz. 19. p. Vértés: Egyesületi 2. 8-9. p. Vértés: VSz. 575. p.

Jurisics tér 14.

Műemlék lakóház. Ambrózy- vagy Szovják-ház. A 13. század második felében épült, a város egyik legrégebbi épülete. A ház udvari részein egyes részletek megmaradtak a 14-16. századból, de az 1560-as évek végén nyerte késő reneszánsz utcai homlokzatát, udvari loggiáit és sgrafitto festését. 1739-es barokk változtatását 1965 és 1967 között az OMF helyreállította.⁵

Napóra került elő a lakóház udvari szárnyának délkeleti falán, 4,5 m magasban. Vertikális. Mai pálcája a vízszintestől kissé lehajlítva áll, esetenként eltűnt, illetve pótolták. A számlap vakolatra festett, részben karcolt, nagyjából félkör alakú, 40 cm átmérőjű a meghatározottabban bekarcolt része. Nem szabályos a körív, jobb oldala torzultabb. A félkörön belüli rész igen régi-nek tűnik. Legfelül egy 20 cm-es területre 6 nyílhegyet festettek. Kifelé 6 hosszabb nyíl irányul. Mindet páronként csoportosítva, kissé szétnyílóan, kézzel meghúzva, eléggé esetlegesen. A félkörön kívüli részen a vakolatra újabb, erősebb vörös olajfestékkel 8 óravonal és római számozás festve: VIII-XII-XV, változó közül. 1992-re a jobb oldali számok kitöredeztek.

A Jurisics tér 14. számú ház napórája

A napórának több periódusa volt:

1. Legelső, eredetileg talán köre karcolt napóra. Ez a középkori ház udvari falán már a 15. század környékén elkészülhetett. Pontosán már nem határozható meg, mert utóbb újra és újra levakolták, újrakarcolták, újrafestették, egyes részeit javították. Ma együtt látjuk a különböző korok munkáját. Az a tény, hogy a napóra nem a főhomlokzaton, hanem a rejtettebb, átépítésre alig ke-

rülő, nem bolygatott udvari falon van, elképzelhetővé teszi a napóra középkori eredetét.

2. A félkör alakú vakolt területre festett napóra, mely az 1560-as évek végén készült. Esetleg ezt is újrafestették, módosították 1739-ig, a tulajdonosváltások miatt. Akkor a barokk kori építészek levakolták, és a vakolat két évszázadig jótékonyan takarta.

3. Az 1965-1967-es felújításkor eltávolították a vakolatot, feltárták a régi napórát. Belső részét restaurálták, külső részét kiegészítették az osztásokkal és a római számozással. A falat újravakolták, de ezt a mezőt kihagyták. 1981-ben a külső részt újrafestették. 1997-ben az esőcsatorna hibája miatt a számlap leázott, károsodott, az árnyékvető eltűnt.⁶

Kálvária-hegy

Kálvária-templom. Műemlék. Épült 1729 és 1735 között, barokk stílusban, a jezsuiták által, akik később fenntartói is voltak.⁷

A napóra a háromtornyos templom bal oldali hengeres tornyának déli oldalán, 3,5 m magasban található. Vertikális. Árnyékvetője pólusra mutat. A számlap falra szerelt 0,8x0,5 m méretű, téglalap alakú, festett fém-tábla. Óraszámozása római, változó közül, rozsdásodó felületű. A valószínűleg 1897-ben készített napórát sok ábrázoláson láthatjuk, de az 1970-es tatarozáskor az OMF lebontotta, így eltűnt.⁸

Óház-tető

Óház-kilátó. Épült a középkori óvár északi falainak megmagasításával, a várostól nyugatra lévő 609 m magas hegytetőn, 1996-ban.⁹

A napóra a kilátó déli falán 4 m magasban található. Vertikális. Kovácsoltvas árnyékvetője pólusra mutat. A számlapja 0,5 m-es négyzet alakú, 3 cm vastag süttői mészkőlap. Óraszámozása: VIII-XII-IV, változó közül. Felirata: A. 1996. D és TEMPUS FUGIT. Tervezte és készítette Vértess Ernő amatőrcsillagász 1996-ban.¹⁰

⁶ Az időmérés története. Szerk. Vass Erzsébet. Bp. 1984. 15. p. Lakatos i. m. 19. p.

Vértess: Egyesületi 2. 22. p. (képpel)

Vértess: VSz. 576-677. p. (képpel).

⁷ Kiss János – Sziklay János: A katolikus Magyarország. 2. köt. Bp. 1902. 828. p. (képpel)

Szőnyi Ottó: Régi magyar templomok. Bp. 1933. 112. p. (képpel)

Lelkes István: Kőszeg. Bp. 1943. (32. kép)

Genthon István: Magyarország művészeti emlékei. 1. köt. Dunántúl. Bp. 1959. (171. kép)

Lelkes István: Kőszeg. Bp. 1960. (153. kép)

C. Harrach Erzsébet: A megye műemlékeinek sorsáról. = Műemlékvédelem, 1968. 1. sz. 25. p. (képpel)

⁸ Lakatos i. m. 19. p.

Vértess: Egyesületi 2. 9. p.

Vértess: VSz. 576. p.

⁹ Bakay Kornél: Castrum Kwszug. A kőszegi felsővár és a milléniumi kilátó. Kőszeg, 1996. 166-169. p. (képpel);

¹⁰ Egyesületi Híradó, 1996. 3-4. sz. 25. p. (kép a hátlapon)

Újabb adatok a történelmi Vas megye napóráiról. = EH, 1997. 1. sz. 10. p.

⁵ Gimes Endre: Észak-Dunántúl. Bp. 1981. 218. p.

Wellner István: Magyarország. Bp. 1981. Panoráma 648. p.

Császár László: A műemlékvédelem Magyarországon. Bp. 1983. 310. p.

C. Harrach Erzsébet – Kiss Gyula: Vasi műemlékek. Szombathely, 1983. 198. p.

Bariska István – Németh Adél: Kőszeg. Bp. 1984. 75. p.

Rajnis József u. 4.

Műemlékjellegű lakóház. Középkori előzmények után barokk stílusban épült a 16-17. században, klasszicista utcai homlokzata a 19. század első felében készült. Napóra van az épület udvari szárnyának délnyugati falán 5 m magasan. Megközelíthető, illetve utcáról jól látható a Táblaház u. 3. felől. Vertikális. Rozsdamentes acéllemez árnyékvetője pólusra mutat. A számlap falra függesztett, téglalap alakú, 0,9x0,6 m-es lakkozott keményfa lapra bemaratva és festve. Óraszámozása: VII-

X-XII-II, egyenközü, félórás beosztású. Feliratai: SANAT ANIMAM MORA és AMF (AUGUSTINUS ME FECIT = *Ágoston készített engem*, arra utal, hogy a Nagylózs községben született, a bencéseknel tanult és Nizzában élő Németh Ágoston készítette) 1992.¹¹

Vértes Ernő

¹¹ Vértes: VSz. 577. p.

A lap megjelentetését támogatta:

**KŐSZEG VÁROS POLGÁRMESTERI HIVATALA
ÍROTTKŐ NATÚRPARK EGYESÜLET Kőszeg
SZ+SZ INTERNATIONAL KFT. Szombathely**